

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено аналізу ідей, концепцій, стратегій правових засад реалізації екологічної політики на усіх рівнях із метою пошуку ефективних правових засобів збереження людської цивілізації на планеті Земля та забезпечення можливості дотримання як загальносвітових, так і національних інтересів.

Ключові слова: екологічна політика, ідеологія, концепція, стратегія екологічної політики, глобалізація, концепція сталого розвитку.

Статья посвящена анализу идей, концепций, стратегий правовых основ реализации экологической политики на всех уровнях с целью поиска эффективных правовых средств сохранения человеческой цивилизации на планете Земля и обеспечения возможности соблюдения как общемировых, так и национальных интересов.

Ключевые слова: экологическая политика, идеология, концепция, стратегия экологической политики, глобализация, концепция устойчивого развития.

The article analyzes the ideas, concepts, strategies, legal principles of environmental policy implementation at all levels in order to seek effective legal means of saving human civilization on Earth and enable compliance with both global and national interests.

Key words: environmental policy, ideology, concept, strategy of environmental policy, globalization, the concept of sustainable development.

Вступ. Актуальність дослідження проблем екологічної політики України на сучасному етапі зумовлена об'єктивними потребами національного розвитку, імперативами сучасної світової глобалізації та вимогами колективної екологічної безпеки, необхідністю інтеграції України в європейське співтовариство та її функціонування в системах європейської та міжнародної екологічної безпеки.

Постановка завдання. У кінці другого десятиліття ХХІ ст. актуальність ефективності реалізації екологічної політики як української, європейської, так і трансконтинентальної, глобальної вимагають пошуку нових ідеологій, стратегій та тактик. Це пов'язано з посиленням глобальних екологічних проблем, які ставлять під загрозу виживання людини, цивілізації, планети Земля, але, з огляду на їх, в основному, антропогенний характер, передбачають і повну відповідальність за це людини, держав, міжнародного співтовариства.

Проблеми функціонування екологічної політики на різних рівнях були предметом дослідження науковців різних галузевих наук, а саме: політології, економіки, державного управління, міжнародного права тощо. На доктринальному рівні ці питання розкриваються в роботах О. Васюти, Д. Ветвицького, Л. Єгорової, О. Лазора, Н. Малиш, Т. Перги. Питання ефективності формування та реалізації правових засад екологічної політики України розглядаються в роботах провідних вчених-екологів, а саме: В. Андрейцева, Г. Балюк, А. Гетьмана, В. Костицького, М. Краснової, В. Лозо, Ю. Шемшученка.

Результати дослідження. Проблеми екологічної політики необхідно розглядати на різних її рівнях: глобальному, трансконтинентальному, європейському, національному, локальному тощо. Важливість аналізу екологічної політики на глобальному рівні пов'язана з тим, що як самі глобальні проблеми сучасності, так і визначення шляхів їх розв'язання мають комплексний характер. Це потребує не лише глобальної інтеграції зусиль всіх країн світу, а й, відповідно до вчення В. Вернадського про ноосферу, інтеграції філософських, політичних, правових, природничих та техніко-економічних знань. Отже, необхідна докорінна зміна парадигми світової політики: відхід від конфліктної, конфронтаційної орієнтації, перехід до глобального конструктивного співробітництва на засадах визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, спільний пошук ефективних шляхів виходу з тієї кризи, в яку людство потрапило через власну життєдіяльність [1, с. 251].

Сягнувши надзвичайно високого рівня пізнання і розвитку, суспільство створило реальну загрозу своєму існуванню. Сучасна наука глобальними вважає проблеми, які:

– за своєю суттю зачіпають інтереси, а в перспективі – й майбутнє всього людства (це проблеми загальнолюдського характеру);

- набувають всесвітнього характеру, тобто виявляють себе як об'єктивний чинник розвитку суспільства в усіх регіонах світу (проблеми загальнопланетарного масштабу);
- загрожують усьому людству, якщо не будуть своєчасно вирішені (це проблеми, які безпосередньо впливають на майбутнє роду людського);
- вимагають для вирішення об'єднання зусиль усіх держав і народів (проблеми природничо-наукові, науково-технічні і соціально-політичні, які неможливо вирішити на місцевому або регіональному рівні) [2, с. 45].

Майбутнє Землі суттєво залежить від того, чи зуміють налагодити відносини країни, що мають запаси природних ресурсів, і ті, що їх лише споживають.

Нині по усьому світі відбувається пошук науково обґрунтованих шляхів та механізмів спрямування глобалізаційних процесів у конструктивне русло та справедливого розподілу вигод, які вони приносять. Демографічний фактор, пов'язаний зі зростанням населення світу, є одним із чинників ресурсної, енергетичної та продовольчої проблем, а також значної деградації стану довкілля. Різні погляди на шляхи виживання людської цивілізації відображаються у виникненні і формуванні різних концепцій, ідеологічних поглядів, стратегій, стилей у політиці світу загалом й екологічної політики зокрема. Найбільш відомими на сьогодні є глобалістична концепція, концепція сталого розвитку, концепція «золотого мільярду», антиглобалістична, альтерглобалістична, ізоляційна, автаркічна тощо.

Найбільш поширеною і вживаною є концепція глобалізації (від лат. *globus* – «куля», тобто така, що охоплює всю земну кулю). Найчастіше термін застосовується для визначення стилю у політиці, коли певне питання розглядається і вирішується у контексті загальних для людства проблем, що стосуються всіх і потребують для свого розв'язання спільних зусиль [3, с. 612]. Для того щоб розуміти, адекватно та об'єктивно оцінювати сучасні тенденції та прояви процесу глобалізації суспільства, необхідно, на нашу думку, розрізнити основні фази розвитку глобалізму як ідеологічної основи процесів глобалізації. Глобалізм як ідеологія зародився у 60–70-х рр. ХХ ст., коли були опубліковані перші результати кількісних досліджень цілої низки проблем, які були виконані відомими теоретиками Римського клубу: Е. Ласло, Д. Медоуз, М. Месарович, А. Печчеї тощо [4]. Результати цих досліджень надзвичайно сильно вплинули на свідомість еліти світового співтовариства, яка постала перед дилемою: або визначити нову стратегію розвитку цивілізації, або змиритись із неминучістю глобальної екологічної катастрофи, яка, за прогнозом, мала статись у 2025–2030 рр. [5, с. 97].

Глобалізм – порівняно нове явище, якого не знала історія, тому у вчених до нього різне ставлення. Одні розглядають його як об'єктивний процес [6], інші вважають, що те, що нав'язується під виглядом глобалізації, – міфологія, якою намагаються ідеологічно прикрити спробу виправдання влади транснаціональних корпорацій, камуфляжу глобальної диктатури [7, с. 663].

Також глобалізацію розглядають як напрям наукового, політичного, філософського мислення, що відображає здатність до сприйняття глобальних проблем. Як тип мислення, глобалізація відбивається в цілому комплексі понять, як-от: екологічний глобальний солідаризм, глобальний інтерес, глобальні умови, глобальна необхідність, глобальні протиріччя, глобальні завдання тощо. Особлива увага до глобальної проблематики зумовила систематизацію глобального мислення та інтенсивний розвиток на його базі спеціальної наукової дисципліни – глобалістики, яка інтегрувала в собі методи різних наук. Також як особливий науковий напрям можна виділити екологічний глобалізм, зумовлений потребами забезпечення глобальної екологічної безпеки світового співтовариства і завданнями правового регулювання цієї сфери суспільних відносин.

За словами К. Коліна, особливістю глобалізму ХХ ст. було завдання консолідації світової спільноти перед загальною загрозою, що швидко насувається і яка поставила під сумнів існування людини як біологічного виду [5, с. 27]. Як реакція на цю загрозу, відбулася ціла низка представницьких міжнародних форумів, присвячених системному аналізу глобальних проблем подальшого розвитку цивілізації та спробам розробити спільну стратегію дій світової спільноти щодо запобігання глобальній екологічній катастрофі. Серед таких форумів можна назвати загальновідомі: першу Конференцію ООН із проблем довкілля у Стокгольмі 1972 р., Конференцію ООН із довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро 1992 р. та Всесвітню зустріч на вищому рівні по сталому розвитку в Йоганнесбурзі 2002 р. тощо. Ці заходи та прийняті на них політико-правові документи надали потужних імпульсів розвитку напряму філософських, теоретичних і прикладних досліджень, які нині відомі під назвою «проблеми сталого розвитку», але досі не вирішили проблем глобальної екологічної політики.

Чимало науковців стверджують, що на сьогодні ідеологія глобалізму змінилася докорінно. Тепер людство має справу з неоглобалізмом, який передбачає зовсім інші стратегічні цілі. Вчені розглядають як основу глобалізації концепцію «золотого мільярда», теоретичні розробки якої представлені в працях С. Кара-Мурзи, С. Капиці, Т. Мальтуса, О. Тоффлера, Д. Медоуза [8]. «Золотий мільярд» – це поняття, що відображає сучасний дисбаланс у рівні життя та споживання населення розвинених країн і країн, що розвиваються в умовах обмеженості світових ресурсів. Концепція пов'язана з сумарною кількістю населення групи високорозвинених країн, а саме: США, Канади, Австралії, країн Євро-союзу, Японії, Ізраїлю та Південної Кореї. Теоретичним обґрунтуванням цієї концепції виступає ідея

англійського священика та науковця XVII – XVIII ст. Т. Мальтуса, який сформулював перший закон народонаселення у книзі «Досвід про закон народонаселення у зв'язку з майбутнім удосконаленням суспільства» (1798). Він першим звернув увагу і вказав на те, що населення Землі зростає в геометричній прогресії, а освоєння харчових ресурсів – в арифметичній прогресії, і саме це, на його думку, у майбутньому може призвести до вичерпання всіх ресурсів, а також є причиною всіх політичних потрясінь, війн та епідемій [8]. Ідея меж зростання людства вперше була сформульована в доповіді Д. Медоуза «Межі зростання» [9], розробленої для Римського клубу.

На думку С. Кара-Мурзи, за терміном «золотий мільярд» стоїть певна цілісна геополітична, економічна і культурна концепція, яка полягає у тому, що розвинені країни, зберігаючи для свого населення високий рівень споживання, будуть політично, військово та економічно утримувати інший світ у промислово нерозвинутому стані як сировинний додаток, зони зберігання шкідливих відходів і джерело дешевої робочої сили. Населення цих країн має бути скорочене за допомогою цілої системи нових соціальних технологій: шляхом розпалювання війн, голоду, хвороб та інших необхідних засобів [10, с. 19].

Ці ідеї викликають у світі певне протистояння політиці глобалізації і виникнення протилежних ідей, концепцій, рухів. Прихильники антиглобалізму загалом об'єднані ідеєю протистояння політичній владі транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій, як-от: МВФ, Світовий банк, Світова організація торгівлі, McDonald's тощо. Їх політична влада обмежує суверенітет держав шляхом нав'язування їй укладення невигідних торгових договорів та впливу міжнародних економічних організацій. Цей процес, на їхню думку, шкодить демократії, правам людини, доквіллю й особливо суспільствам країн, що розвиваються [11, с. 58].

Антиглобалісти часто виступають не проти самого процесу глобалізації, а проти несправедливого устрою світу, коли прірва між якістю життя в найрозвиненіших та найбідніших країнах світу більшає. Типовими є акції протесту антиглобалістів проти самітів голів держав «великої вісімки» – провідних держав світу. Антиглобалізм вважається радикальною течією, що включає багато окремих рухів, як-от: «Рух всесвітньої справедливості», «Рух рухів» (популярний термін в Італії), «Альтерглобалізм» (переважно у Франції), «Глобальний рух народів» (у Південній Мексиці), «Масове суспільство» (засноване 1995 р. основним організатором акцій протесту Грінпісу Росселом) тощо. В Україні антиглобалістичний рух не виділяється активністю [12].

Необхідно згадати й інші політичні течії з власною ідеологічною доктриною: «ізоляціонізм» – напрям в офіційній зовнішній політиці, в основу якого покладено ідею незалученості у справах за межами певної держави та метою якого є досягнення усіх нагальних цілей розвитку держави виключно силами цієї держави, без залучення економічного чи політичного співробітництва з іноземними державами або наддержавними структурами; «автаркія», в економічному плані, – політика економічної та господарчої відокремленості певної країни або групи країн, що звільняє дану державу від везення найважливіших предметів споживання та створення замкнутого самодостатнього господарства [12].

Проте варто нагадати, що екологічна захищеність окремої країни або групи країн насправді ілюзорна, оскільки в екологічній безпеці домінує глобальний фактор. Локальні поліпшення, що спричиняють руйнування екосистем і неконтрольоване використання природних ресурсів і сил інших регіонів, однаково руйнують глобальну екосистему і загальну можливість вижити.

Академік Н. Моїсеев запропонував свою концепцію світоустрою, згідно з якою управляти і направляти світовий розвиток міг би Колективний інтелект людства, або Колективний розум, керований Радою наймудріших [13, с. 143]. Глобалізація намагається охопити найрізноманітніші сфери нашого життя, тому в її основі має бути колективний початок, який допоможе спрямовувати зусилля на ліквідацію бідності шляхом уповільнення споживання у країнах «золотого мільярда» і збільшення його в країнах нижчого рівня, вирішення екологічних проблем шляхом скорочення підприємств, забруднюючих довкілля або створення нових технологій з утилітаризації шкідливих викидів та відходів, розвитку системи освіти і виховання з урахуванням національної специфіки, подальшого розвитку власної культури. Це створить, як ми вважаємо, умови для консолідації і зміцнення загальносвітових відносин, які призведуть до виникнення нової методології формування глобального суспільства, застосовуючи різні інструменти, які здатні зробити світ менш суперечливим та менш конфліктним.

На нашу думку, саме екологічний глобальний солідаризм має стати глобальним імперативом XXI ст. Феномен глобальної екологічної політики полягає в її гуманістичному сенсі та принципах інтрагенераційної та міжгенераційної рівності, які мають із часом посісти першочергове місце у політиці всіх держав світу. Сьогодні, внаслідок низького пріоритету екологічної складової частини, домінують глобальні економічні інтереси та хижацькі методи експлуатації ресурсів біосфери, про що свідчить невпинна деградація довкілля та глобалізація багатьох супутніх проблем. Глобальні зміни клімату Землі, які вже починають гальмувати соціально-економічний розвиток деяких країн, яскраво демонструють неспроможність існуючої парадигми розвитку, а відповідно, й сучасної ринкової економічної моделі надспоживання і надприбутків, а також тих моральних та духовних установок і норм поведінки, які підтримують наявний стан речей. Для того щоб спрямувати розвиток людства шляхом екологічно збалансованого розвитку, а також виробити та прийняти відповідні стратегічні орієнтири,

необхідно оцінити не лише здобутки міжнародного співробітництва та міжнародного еколого-правового регулювання щодо захисту довкілля, а й зрозуміти національні еколого-правові проблеми та створити ефективні механізми їх вирішення.

В основному документі, який визначає стратегію екологічної політики України, а саме Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р.» [14], метою національної екологічної політики визначено стабілізацію і поліпшення стану довкілля України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України з метою гарантування екологічно безпечного природного довкілля для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

На сьогодні державна екологічна політика в умовах лібералізації економіки призвела до того, що, форсуєчи експорт власного екологічного потенціалу коштом зовнішнього боргу, на угоду внутрішнім споживчим інтересам чи допомагаючи реалізувати чиїсь амбітні плани, країна ігнорує свої національні інтереси, не забезпечує їх захист і тим самим сприяє реалізації інтересів економічно розвинених країн світу коштом власного національного багатства, завдаючи шкоди національній, зокрема екологічній, безпеці.

Формування і реалізація національних екологічних інтересів України можливі лише за створення умов їх усвідомлення, легітимності, вимогливості у суспільстві. Ступінь захисту національних екологічних інтересів України залежить від рівня екологічної безпеки, забезпечення якої є метою екологічної політики України. Політичний тип загроз екологічній безпеці пов'язаний зі слабкістю екологічної політики в країні, неефективною діяльністю чи бездіяльністю усіх гілок державної влади зі здійснення екологічного контролю за господарською діяльністю в сфері природокористування, а також охорони і відтворення природного потенціалу України. Неефективність державного управління в екологічній сфері породжує широкий спектр екологічних правопорушень. Екологічна злочинність в Україні є прямим наслідком неефективної екологічної політики. Діяльність правозастосовчих органів (контролю, правоохоронних органів і системи судів) України щодо забезпечення екологічної безпеки країни неадекватна серйозності ситуації, викликаній зростанням екологічних правопорушень в Україні та низьким рівнем екологічної свідомості та культури суспільства. Нехтування національними екологічними інтересами на угоду особистим здебільшого лежить в основі порушень екологічного законодавства і є причиною бездіяльності влади та неадекватної реакції населення.

Одним із багатьох прикладів невиваженої реалізації державної екологічної політики є ухвалення 18 лютого 2016 р. Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо виконання рекомендації, що містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» [15]. Цим Законом у Розділі 8 ККУ «Злочини проти довкілля» із санкції ст.ст. 239-1, 239-2, 240, 244, 246, 248, 249 ККУ вилучено норми, за якими підлягали конфіскації: знаряддя і засоби заволодіння ґрунтом, незаконно добутих надр і знаряддя видобування надр, всіх знарядь та обладнання, якими користувалася вивувата особа в разі порушення законодавства про континентальний шельф України; незаконно добутий ліс, знаряддя і засоби полювання та все добуте на незаконному полюванні, знаряддя і засоби промислу та все добуте під час незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Отже, до мізерних, невідповідних адекватному відшкодуванню завданої шкоди довкіллю штрафів (наприклад, за незаконну порубку лісу штраф у 1 700 грн. є невідповідним до незаконно зароблених приблизно 100 000 грн. за один рейс до лісу), складності встановити істотність заподіяння шкоди, щоб притягти до відповідальності, долучилася ще й неможливість конфіскувати незаконні знаряддя та засоби вчинення злочину, що викликає логічне питання, кому це вигідно [16, с. 29].

«Стратегія національної безпеки України», затверджена Указом Президента від 26 травня 2015 р. [17], містить перелік пріоритетів екологічної безпеки держави, як-от: збереження природних екосистем, зниження рівня забруднення навколишнього середовища, створення ефективної системи моніторингу довкілля, забезпечення контролю джерел забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, зниження рівня забруднення ґрунтів. Одним із першочергових пріоритетів реформ, визначених Стратегією сталого розвитку «Україна–2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5 [18], є реалізація Програми збереження довкілля, яка передбачена з чотирьох векторів саме у «векторі безпеки». Серед 69 запланованих реформ Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» одне з пріоритетних місць посідає реформа державного управління, метою якої є побудова прозорої системи державного управління, створення професійного інституту державної служби. Екологічна політика і політична діяльність впливають із необхідності узгодити, підпорядкувати інтереси окремих груп населення головному інтересові: збереженню єдності та цілісності суспільства, яке без централізованого управління та охорони правопорядку приречене на самознищення, та збереженню суверенних прав на природні багатства, формування єдиного правопорядку щодо їх використання, забезпечення природних та юридично визначених прав усього суспільства та окремих осіб [19, с. 10].

Висновки. Незахищеність національних екологічних інтересів України та відсутність екологічних пріоритетів господарської діяльності неухильно веде Україну до стану країн, що розвиваються із сировинною спрямованістю і втрачають національний суверенітет. Ступінь захисту національних екологічних інтересів від загроз залежить від рівня екологічної безпеки, забезпечення якої має стати головною метою екологічної політики, а ефективність якої залежить від компетентності осіб, які приймають рішення в екологічній сфері.

Список використаних джерел:

1. Політологія: Підручник / [І. Дзюбка, К. Левківський, В. Андрущенко та ін.]; За заг. ред. І. Дзюбки, К. Левківського. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: Вища школа. – 304 с.
2. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.
3. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии Российской акад. наук; гл. ред. В. Степин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Мысль, 2010. – Т. 1: А – Д. – 741 с.
4. Римський клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.clubofrome.org/>.
5. Колин К. Информационная глобализация общества и гуманитарная революция [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://spkurdyumov.narod.ru/D37Kolin.htm>.
6. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 122 с.
7. Андрущенко Е. Глобализация: границы реальности и новой мифологии // Безопасность Евразии. – 2001. – № 4(6). – С. 663–669.
8. Самойлов О. Концепція «золотого мільярда» як теоретична основа глобалізації / О. Самойлов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/p08/05.pdf>.
9. Медоуз Д. Пределы роста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.russ-yug.ru/article/643>.
10. Кара-Мурза С. Концепция «золотого миллиарда» и Новый мировой порядок. – М., 1999. – 123 с.
11. Політологічний енциклопедичний словник / [уклад.: Л. Герасіна, В. Погрібна, І. Поліщук та ін.]; за ред. М. Требіна. – Х.: Право, 2015. – 816 с.
12. Автаркія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D1%8F>.
13. Моисеев Н. Быть или не быть человечеству / Н. Моисеев. – М.: Праксис, 1999. – 308 с.
14. Про Основні засади (Стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р.: Закон України від 21 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
15. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, що містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації : Закон України від 18 лютого 2016 р. // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 11. – Ст. 127.
16. Балюк Г., Сушик О.В «Удосконалення» екологічного законодавства України: сучасні реалії в екологічній сфері // Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин. Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (м. Львів, 18 листопада 2016 р.). / за заг.ред. П. Пилипенка. – Львів, 2016. – С. 28–30.
17. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента від 26 травня 2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 95. – 29 травня.
18. Стратегія сталого розвитку «Україна–2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 6. – 15 січня.
19. Краснова М. Правові основи сучасної екологічної політики України: науково-методологічні питання Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – Київ, 2016. – № (1)102. – С. 9–13.